

شرح گپایی در نحو عربی

تألیف
میر سید شهاب الدین راجانی

تصحیح، مقدمه و تحقیقات

دکتر شرافت کریمی

عضو هیئت علمی دانشگاه کردستان

انتشارات دانشگاه کردستان

پاییز ۱۳۹۷

سرشناسه:	جرجانی، علی بن محمد، ۷۴۰-۸۰۷ ق.
عنوان قراردادی:	الکافیه، فارسی، شرح.
عنوان و نام پدیدآور:	شرح گیپایی در نحو عربی / تألیف میر سید شریف جرجانی؛
تصحیح، مقدمه و تعلیقات:	شرافت کریمی.
مشخصات نشر:	سنندج، دانشگاه کردستان، انتشارات، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری:	ث ۵۰۰ ص
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۷۹۷-۸۹-۹
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتاب حاضر شرحی بر کتاب «الکافیه» تألیف عثمان بن عمر ابن حاجب است.
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	ابن حاجب، عثمان بن عمر، ۶۴۶-۵۷۰ ق. الکافیه. نقد و تفسیر.
موضوع:	زبان عربی - نحو
موضوع:	Arabic language-syntax
شناسه افزوده:	کریمی، شرافت، ۱۳۵۸، مصحح
شناسه افزوده:	ابن حاجب، عثمان بن عمر، ۶۴۶-۵۷۰ ق. الکافیه، شرح.
شناسه زوده:	دانشگاه کردستان
رده‌بندی کتاب:	۱۳۹۶ ۲۰۴۲۳ ک ۲ الف ۶۱۴۱ / pl
رده‌بندی دیوپی:	۴۹۲/۷۵
شماره کتابشناسی:	۴۶۶۰۰۳

شرح گیپایی در نحو عربی

تألیف: میر سید شریف جرجانی

تصحیح، مقدمه و تعلیقات: دکتر شرافت کریمی

shirafat.krimi@uok.ac.ir

صفحه آرایشی: محمد احسانی

طراح جلد: مهندس امید کریمی

انتشارات دانشگاه کردستان

چاپ اول ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۴۳۰۰۰ تومان

انتشارات دانشگاه کردستان

کلیه حقوق این اثر برای انتشارات دانشگاه کردستان محفوظ است.

فهرست

۱۹.....	سخن مصحح.....
۲۳.....	مقدمه مصحح.....
۲۵.....	علم نحو.....
۲۶.....	عصر مصنف؛ حکومت ایوبیان تا پایان سده ششم هجری.....
۲۷.....	تاریخ ولادت و زادگاه ابن حاجب.....
۲۷.....	آموزش و استادان ابن حاجب.....
۲۸.....	سفر به دمشق.....
۲۹.....	بازگشت به قاهره.....
۲۹.....	وفات ابن حاجب.....
۲۹.....	شاگردان ابن حاجب.....
۳۰.....	آثار ابن حاجب.....
۳۲.....	درباره کافیه و شروع آن.....
۳۳.....	الف: شروع عربی.....
۳۵.....	ب: شروع فارسی.....
۳۷.....	زندگانی میر سید شریف جرجانی.....
۴۹.....	شرح گیپایی و اهمیت آن.....

۵۱	سبک جرجانی و مهم‌ترین ویژگی‌های شرح کافیه
۵۲	نکاتی درباره نسخه بدل‌های موجود از شرح میر سید شریف
۵۴	معرفی نسخه‌های اساس
۶۰	شیوه تحقیق و تصحیح متن
۶۷	بخش اول: کلیات علم نحو
۶۹	فصل اول
۷۱	تعریف الـکلمة
۷۵	أقسام الـکلمة
۷۶	تعريف السلام
۷۷	تعريف الاسم
۷۷	مميزات الاسم
۷۹	فصل دوم
۸۱	المعرب والمبني
۸۲	الإعراب وسببه
۸۲	أنواع الإعراب
۸۳	العامل
۸۵	بخش دوم: اسم‌های معرب
۸۷	فصل اول
۸۹	لأسماء المعربة وإعرابها
۹۲	الإعراب التقديري
۹۵	فصل دوم
۹۷	الأسماء الممنوعة من الضرف
۹۷	علل منع الضرف
۹۹	صرف الممنوع من الضرف
۱۰۰	العدل
۱۰۳	الوصف

١٠٥		التأنيث المانع من الضرف
١٠٧		المعرفة
١٠٨		العجمة
١٠٩		الجمع
١١٤		التشريك
١١٥		الإسم المختوم بالالف و التون
١١٦		وزن الفعل
١١٧		تنكير الممنوع من الضرف
١١٩		تنكير ذو «أحمر» مع جوه الخلاف فيه
١٢١		الإضافة وحرف التعريف مع الممنوع من الضرف
١٢٣		بخش سوم: مرفوعات
١٢٥		فصل أول
١٢٧		تعريف المرفوعات
١٢٧		الفاعل
١٢٨		مرتبة الفاعل
١٢٨		الترتيب بين الفاعل والمفعول
١٣٠		وجوب تأخير الفاعل
١٣١		جواز حذف الفعل و وجوبه
١٣٢		التنازع
١٣٢		اختيار البصريين والكوفيين
١٣٤		أثر إعمال الثاني
١٣٦		إعمال الأول
١٣٩		نائب الفاعل
١٤٣		فصل دوم
١٤٥		المبتدأ والخبر
١٤٧		التقديم في المبتدأ

١٤٨		مسوغات الإبتداء بالثكرة
١٤٩		كُونُ الخبر جملة
١٥٠		الخبر المقدر
١٥١		وجوب تقديم المبتدأ
١٥٢		تقديم الخبر وجوباً
١٥٢		تعذر الخبر
١٥٣		اقتناع الخبر بالفاء
١٥٤		جواب وجوب حذف المبتدأ أو الخبر
١٥٦		خيرائ وأخريه
١٥٦		خبر «لا» اناف للجزء
١٥٧		اسم «ما» و«لا» المشبهين بـ «أيس»
١٥٩		بخش چهارم: منصوبات
١٦١		فصل أول
١٦٣		تعريف المنصوبات
١٦٣		المفعول المطلق
١٦٤		انواع المفعول المطلق وحكمه
١٦٥		حذف العامل في المفعول المطلق
١٦٦		المصدر التفصيلي
١٦٦		المصدر التشبيهي
١٦٧		المصدر المؤكّد لنفسه
١٦٧		المصدر المؤكّد لغيره
١٦٨		المصادر المثناة للتكرير
١٦٨		المفعول به
١٦٩		تقديم المفعول على الفعل
١٦٩		حذف عامل المفعول
١٦٩		المنادى

١٧٠	حكم المنادى المفرد المعرفة
١٧٠	المنادى المفرد مع لام الإستغاثة
١٧١	توابع المنادى
١٧٣	نداء المعرف بالآلف واللام
١٧٥	تكرير المنادى المفرد
١٧٥	المنادى المضاف إلى ياء المتكلم
١٧٦	ترخيم المنادى
١٧٧	شروط الترخيم
١٧٨	ما يحذف من الترخيم
١٧٨	حكم آخر المرحم بعد الحذف
١٧٩	المندوب وحكمه في باب
١٧٩	الحاق أحرف العلة بآخر المندوب
١٨٠	حذف حرف النداء
١٨١	حذف المنادى
١٨١	المنصوب على شريطة التفسير
١٨٢	ترجيح الرفع
١٨٣	ترجيح النصب
١٨٤	تساوي الرفع والنصب
١٨٤	وجوب النصب
١٨٥	صورة ليست من باب الاشتغال
١٨٦	التحذير
١٨٧	المفعول فيه
١٨٧	شرط نصب المفعول فيه
١٨٩	حذف عامل المفعول فيه
١٨٩	المفعول له
١٩٠	شرط نصب المفعول له

١٩٠	المفعول معه.....
١٩٣	فصل دوم.....
١٩٥	الحال.....
١٩٦	العامل في حال.....
١٩٦	شروط الحال.....
١٩٧	الحال من النكرة.....
١٩٧	تقدم الحال على العامل وعلى صاحب الحال.....
١٩٨	اشتقاق وحكمه في الحال.....
١٩٨	الجملة الحال.....
١٩٩	حذف المثل في الحال.....
٢٠٠	التمييز.....
٢٠٠	تمييز المفرد.....
٢٠٢	تمييز النسبة.....
٢٠٢	مطابقة التمييز لما هو له.....
٢٠٥	تقدم التمييز.....
٢٠٦	المستثنى.....
٢٠٦	أحكام المستثنى.....
٢٠٨	جواز النصب وترجيح الإبدال.....
٢٠٨	الإستثناء المفرغ.....
٢٠٩	تعذر البديل على اللفظ.....
٢١١	استعمال «غير» في الإستثناء.....
٢١٣	إعراب سوى وسواء.....
٢١٣	خبر كان وأخواتها.....
٢١٤	جواز حذف كان ووجوبه.....
٢١٦	اسم إن وأخواتها.....
٢١٦	اسم لا النافية للجنس.....

٢١٧	تكرار «لا» وأوجه الإعراب فيها
٢١٨	دخول الهمزة على «لا» النافية للجنس
٢١٩	النعت والعطف بعد اسم «لا»
٢٢٠	استعمال «لا أبأله» وأمثالها
٢٢١	حذف اسم «لا»
٢٢٢	خبر «ما» و«لا» المشبهتين بليس
٢٢٣	بخش بنجم مجرورات وتوابع
٢٢٥	فصل أول
٢٢٧	تعريف المحرورات
٢٢٨	تقدير حرف الجر
٢٢٨	الإضافة المعنوية
٢٣٠	الإضافة اللفظية
٢٣٣	إضافة الصفة إلى الموصوف
٢٣٥	المضاف إلى ياء المتكلم
٢٣٦	[الأسماء الستة مع ياء المتكلم
٢٣٩	فصل دوم
٢٤١	تعريف التوابع
٢٤٢	النعت
٢٤٢	فائدة النعت
٢٤٣	الإشتقاق في النعت
٢٤٤	وصف النكرة بالجملة
٢٤٤	النعت الحقيقي والسببي
٢٤٥	الضمير لا يوصف ولا يوصف به
٢٤٦	شرط الموصوف
٢٤٦	نعت اسم الإشارة
٢٤٧	عطف النسق

٢٤٨	العطف على الضمير المرفوع والمجرور
٢٤٩	المعطوف في حكم المعطوف عليه
٢٥٠	العطف على عاملين مختلفين
٢٥١	التأكيد
٢٥١	أقسام التوكيد
٢٥٣	التأكيد بـ «كُلّ» و «أجمع»
٢٥٣	تأنييد الضمير المتصل المرفوع
٢٥٤	ترتيب الفاظ التأكيد
٢٥٤	البدل
٢٥٥	صور التظليل والتشخيص بين المبدل والمبدل منه
٢٥٦	بدل الظاهر من لضمير وعمله
٢٥٧	عطف البيان
٢٥٩	بخش ششم: كلمات مبنی
٢٦١	فصل أول
٢٦٣	تعريف المبنى
٢٦٤	ألقاب البناء وحكمها
٢٦٤	الأسماء المبنية
٢٦٥	الضمائر
٢٦٥	أقسام الضمائر
٢٦٥	أنواع الضمير من حيث الإعراب
٢٦٧	مواضع استتار الضمير
٢٦٨	امتناع الفصل مع إمكان الوصل
٢٦٩	جواز الفصل والوصل في الضمائر
٢٧٠	حكم الضمير بعد كان ولولا وعسى
٢٧١	نون الوقاية
٢٧٣	ضمير الفصل

٢٧٢	ضمير الشأن والقصة
٢٧٧	فصل دوم
٢٧٩	اسم الإشارة
٢٨١	الموصول
٢٨١	الفاظ أسماء الموصولة
٢٨٢	حذف ضمير العائد
٢٨٢	الإخبار بالأذي وبالألف واللام
٢٨٤	مواضع تعدُّ الأخبار بالأذي
٢٨٥	«ما» التسمية وأوجه استعمالها
٢٨٦	أوجه استعمال «من»
٢٨٧	أوجه استعمال أي
٢٨٨	أوجه استعمال ماذا وماذا
٢٨٨	أسماء الأفعال
٢٨٨	وزن فعال
٢٩٠	أسماء الأصوات
٢٩١	فصل سوم
٢٩٣	الأسماء المركبة
٢٩٤	الكنيات
٢٩٤	كم الإستفهامية والخبرية
٢٩٥	إعراب «كم» الخبرية والإستفهامية
٢٩٧	حذف التمييز
٢٩٨	الظروف
٢٩٩	[الظروف المضافة إلى الجملة]
٢٩٩	استعمال إذ وإذا
٣٠٠	استعمال أين، أتى، أين، متى وكيف
٣٠١	استعمال مُد ومُنذ

۳۰۱	استعمال لَدَى وَلَدُنْ.....
۳۰۲	استعمال قَطُّ وَعَوَضُ.....
۳۰۲	بناء الظُّروف المضافة إلى الجملة وإعرابها.....
۳۰۵	بخش هفتم: معارف و اسم‌های عدد.....
۳۰۷	فصل اوّل.....
۳۰۹	اسم المعرفة.....
۳۰۹	ألف. أم المعارف.....
۳۱۰	العام.....
۳۱۰	اعرف المعارف.....
۳۱۱	النكرة.....
۳۱۳	فصل دوم.....
۳۱۵	العدد.....
۳۱۶	استعمال أعداد ۱-۱۰.....
۳۱۶	أعداد ۱۱-۱۹.....
۳۱۷	عشرون وأخواتها.....
۳۱۷	الأعداد فوق العشرين.....
۳۱۸	تمييز الأعداد.....
۳۲۰	الواحد والإثنان لا يميّزان.....
۳۲۰	الإشتقاق من ألفاظ العدد.....
۳۲۳	بخش هشتم: تذکیر و تأنیث و اشتقاق در اسم‌ها.....
۳۲۵	فصل اوّل.....
۳۲۷	المذكّر والمؤنث.....
۳۲۸	المؤنث الحقيقي واللفظي.....
۳۲۸	إسناد الفعل إلى المؤنث.....
۳۳۰	الاسم المشئى.....
۳۳۰	تنثية المقصور والممدود.....

٣٣٢	الجمع
٣٣٤	شرط جمع المذكر السالم
٣٣٦	الملحق بجمع المذكر
٣٣٦	جمع المؤنث السالم
٣٣٧	جمع التذكير
٣٣٩	فصل دوم
٣٤١	عمل الد عدر
٣٤٣	اسم الناعا
٣٤٤	عمل اسم الفاعل
٣٤٥	صيغ المبالغة عملها
٣٤٦	عمل اسم المفعول
٣٤٧	الصفة المشبهة
٣٤٧	صيغة الصفة المشبهة وعملها
٣٥٠	اسم التفضيل
٣٥١	شروط صوغ اسم التفضيل
٣٥٢	أوجه استعمال اسم التفضيل
٣٥٤	عمل اسم التفضيل
٣٥٩	بخش نهم: افعال
٣٦١	فصل اول
٣٦٣	الفعل
٣٦٣	خواص الفعل
٣٦٥	فعل الماضي
٣٦٥	فعل المضارع
٣٦٦	إعراب فعل المضارع
٣٦٨	رفع المضارع وعامله
٣٦٨	نصب المضارع

٣٧٠	فعل المضارع بعد حتى
٣٧٢	فعل المضارع بعد لام كي ولام الجحود
٣٧٢	فعل المضارع بعد حروف العطف
٣٧٣	إضمار «أن» بعد حروف العاطفة وإظهارها
٣٧٤	أدوات الجزم
٣٧٥	جوازم الفعل الواحد
٣٧٦	أدوات الشرط
٣٧٧	الفا في جواب الشرط
٣٧٨	إذا الفجائية في جواب الشرط
٣٧٨	جزم المضارع في جواب الطلب
٣٧٩	فعل الأمر
٣٨١	الفعل المبني للمجهول
٣٨٣	الفعل المتعدي وغير المتعدي
٣٨٧	فصل دوم
٣٨٩	أفعال القلوب
٣٩٠	خصائص أفعال القلوب
٣٩٣	الأفعال الناقصة
٣٩٤	أحكام الأفعال الناقصة
٣٩٨	تقديم خبر الأفعال الناقصة على اسمها
٣٩٩	أفعال المقاربة
٤٠٢	أفعال التعجب
٤٠٤	أفعال المدح والذم
٤٠٩	بخش دهم: حروف
٤١١	فصل أول
٤١٣	الحرف وتعريفه
٤١٣	حروف الجزم

٢١٤	 من ومعناها
٢١٥	 إلى وحتى
٢١٦	 في، الباء واللام
٢١٧	 رُبِّ وميزاتها
٢١٩	 أحرف القسم
٢٢٠	 عن وعلى وكاف
٢٢١	 مذ ومنذ
٢٢١	 حاشا تلا، هذا
٢٢٣	 فصل دوم
٢٢٥	 الحروف المشبهة بالفاء
٢٢٦	 مواضع كسر همزة إنَّ، حها
٢٢٨	 العطف على اسم إنَّ وأسمائها
٢٣٠	 تخفيف إنَّ المكسورة والمفتوحة والبرء
٢٣٢	 كأنَّ، لكنَّ، ليت ولعلَّ
٢٣٤	 حروف العطف
٢٣٥	 أو، إمَّا وأم
٢٣٧	 لا، بل ولكن
٢٣٨	 حروف التَّنبيه
٢٣٨	 حروف التَّداء
٢٣٩	 حروف الإيجاب
٢٤٠	 حروف الزيادة
٢٤٢	 حرفا التَّفسير
٢٤٣	 الحروف المصدرية
٢٤٣	 حروف التَّحضيض
٢٤٤	 حرف التَّوقُّع
٢٤٤	 حرفا الإستفهام

٢٢٥		حروف الشَّرط
٢٢٧		اجتماع الشَّرط والقسم
٢٢٨		حرف التفصيل
٢٥٠		حرف الردع
٢٥٠		حرف تاء التَّانيث
٢٥١		التَّنوين وأنواعه
٢٥٢		نور التَّأكيد
٢٥٩		نهي عن منابع وما أخذ

www.ketab.ir

سخن مصحح

سپاس و ستایش از آن خداوند بزرگوار و توانایی است که با الطاف خداوندیش به آدمی نعمت خرد و کلام بخشید و درود نهایت بر برگزیدگانش و خاتم ایشان پیام‌آور رحمت و بخشش، محمد مصطفی (ص) و خاندان پیاراں (اسمه‌نش (ع) باد.

دست‌نوشته‌های متون قدیمی ایران، میراث، کتب، بی‌بدیلی هستند که دربردارنده علوم و دانش‌های معقول و منقول تمدن ایرانی و اسلامی‌اند. بی‌شک احیای هر نسخه از آن گامی مؤثر در جهت شناساندن تلاش‌های حکیمانه ایرانیان است و به روشن شدن زوایای پنهانی از تاریخ علم، به طور عام و تاریخ تمدن و علوم اسلامی به طور خاص، می‌انجامد و خدمت ارزشمندی در جهت پربارتر شدن علوم مختلف است.

شرح میر سید شریف جرجانی بر کافیه ابن حاجب معروف به «شرح کافیه» یا «شرح کافیه شریفی»^۱ از جمله متون تعلیمی قرن هشتم هجری در علم نحو عربی است. شریف جرجانی این شرح را که از معدود شروح فارسی کافیه است، برای آموزش نحو به یکی از شاگردانش در شیراز نوشته است. فارسی بودن این شرح، زبان روان آن، سبک خاص شارح در پرداختن به اصول علم نحو، بیان آراء نحویان برجسته به شیوه‌ای مختصر و سهل، پرهیز از بیان جزئیات کم‌اهمیت و پیچیده و استفاده از شواهدی از آیات قرآن و نظم و نثر عربی، باعث شده است این کتاب در سده‌های گذشته در میان

۱. در برخی از کتاب‌های فهرست نسخ خطی، عنوان «شرح کافیه شریفه» نیز آمده است (ر.ک. درایتی، ۱۳۸۶: ۹۹۱/۶)؛ اما از آنجا که این شرح منسوب به میر سید شریف جرجانی است و «شریفی» صفت «شرح» است نه «کافیه»، این صفت باید بدون تاء تأنیث باشد.

ایرانیان رواج یابد و به عنوان کتاب درسی معتبر مورد استفاده قرار گیرد؛ شمار زیاد نسخه‌های موجود از این کتاب در کتابخانه‌های ایران، ترکیه و عراق گواه بر این امر است. با بررسی نسخه‌های خطی موجود از این شرح در کتابخانه‌های ایران و کشورهای همجوار مشخص شد که برخی از این نسخه‌ها دارای نقص و افتادگی است و در برخی دیگر تاریخ کتابت نسخه مربوط به چند سده بعد از شارح بوده و در مواردی از روی نسخه بدل‌های مغلوط نوشته شده است.

در میان بهترین نسخه‌های موجود، با در نظر گرفتن دو عامل زمان کتابت نسخه و کامل بودن آن، به نسخه انتخاب شد و به عنوان نُسخ قابل اعتماد، اساس تصحیح قرار گرفت. نسخه ج در سال ۸۳۱ق و نسخه م در سال ۸۹۱ق نوشته شده است و نسخه د در سال ۱۱۲۲ق کتابت شده است. مشخصات هر کدام از این نسخه‌ها در بخش اول به صورت کامل آمده است.

کتاب حاضر از یک مقدمه، بخش ۲۱ فصل تشکیل شده است. در مقدمه، مقدمه مصحح، زندگینامه و آثار ابن حارث و بر سید شریف جرجانی، بررسی کتاب کافیه و شروح مختلف آن، ویژگی‌های شرح جرجانی، نکاتی درباره نسخه بدل‌ها، معرفی نسخه‌های اساس و شیوه تصحیح متن آمده است. یادآور می‌شود در این قسمت به دلیل اهمیت استناد به منابع تاریخی معتبر در چنین پژوهش‌هایی، با دقت خاصی به منابع دست اول مراجعه و به آن ارجاع داده شده است.

بعد از مقدمه، متن شرح میر سید شریف جرجانی ارائه شده است؛ در بخش اول در دو فصل کلیات علم نحو، اقسام کلمه، تعریف اعراب و عامل آن آمده است. در بخش دوم اسم‌های معرب، انواع اعراب و اسم‌های غیر منصرف در دو فصل شرح داده شده است.

بخش سوم شامل دو فصل است و به مرفوعات و اقسام آن پرداخته است. بخش چهارم نیز دو فصل دارد و شامل منصوبات و اقسام آن است.

بخش پنجم نیز در دو فصل به مجرورات و توابع پرداخته و در بخش ششم در سه فصل شرح کلمات مبنی و اقسام آن آمده است. بخش هفتم با دو فصل؛ شامل شرح معارف و اسم‌های عدد است و در بخش هشتم نیز طی دو فصل بحث تذکیر و تأنیث و اشتقاق در اسم‌ها آمده است. بخش نهم و دهم هر کدام در دو فصل به بررسی ساختار و کارکرد افعال و حروف اختصاص یافته است.

امید است این کتاب به عنوان یک مرجع معتبر فارسی در قواعد صرف و نحو عربی جهت استفاده پژوهشگران، دانشجویان و علاقمندان پارسی زبان مفید واقع شود.

در پایان از همکاری ارجمندان: آقای دکتر حسن بیورانی؛ معاون پژوهش و فناوری دانشگاه کردستان و آقای دکتر شمس الدین احمدی؛ مدیر پژوهشی دانشگاه و آقای دکتر جمیل جعفری معاون پژوهشی وقت در دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی در جهت چاپ این کتاب سپاسگزارم. بی شک یگانه بی‌عیب خداوند است و کار بی‌نقص فقط از آن اوست؛ اگر چه ممکن است تصحیح این کتاب علی‌رغم دو سال و نیم کار مداوم، تلاش و دقت بسیار و تحملاً سختی‌های فراوان، خالی از نقص نباشد؛ اما تمام تلاش مصحح بر آن بوده که عاری از اشتباه و خطا باشد. امیدوارم استادان بزرگوار و صاحب‌نظران ارجمند کاستی‌ها را به دیده اغماض نگریست و بند را از دریافت دیدگاه‌ها و نقدهای سازنده خویش محروم نسازند.

دروود بر شما

دکتر شرافت کریمی

سنندج مرداد ۱۳۹۷